

СТРУКТУРНИ ОСОБЕНОСТИ НА ГАДАТЕЛНИТЕ КНИГИ В СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

АДЕЛИНА АНГУШЕВА

ГАДАТЕЛНОТО СЛОВО

В архаичните общества словото е категория на сакралното. То не само е митическият първоизточник за назоваване на света. В представите на древните словото е инструмент за разграничаване на сакралното от профанното и в този смисъл най-ранната му „стилистична“ функция е да представя посланията на различните светове (налични и отвъдни). Ето защо с подчертана старинност се отличава един белег, чрез който се осъществява противопоставянето на ежедневно и свещеното слово. Това е ритмическата структура, търсената подреденост и организираност на текста над естественото синтагматично равнище на езика, характерно за всяко послание, което е насочено към реален адресат. Ако се вгледаме в имената на повечето от стъпките в античната поезия, ще видим, че (отвъд митовете за техния произход) етимологията на названията им насочва към ритуалното действие: така например $\sigma\lambda\omega\nu\delta\epsilon\iota\omicron\varsigma$, \acute{o} (спондей) е ясна връзката с жертвеното възлияние¹.

Прекрачващо границата на наличното, словото на предсказанието е насочено към друг тип реалност — профетическата, отвъдната, а в този смисъл и носещата ореола на свещеност. Посланието на този тип текстове е маркирано стилистично с ритмизация, и дори с мерена реч. Истинността на предреченото, сакралният акт, който се извършва чрез гадаенето, се закрепява смислово и стилистично чрез поетическата структура. Още в ранната античност голяма група от питийските текстове са в мерена реч.

Това не означава непременно, че гадателните книги са задължително поетически текстове, а че в словесната си организация те имат други допълнителни опори, чрез които също се внушава идеята, че това е не обикновен текст, а свещен, тайнствен, богооткровен. Тъкмо поетически текстове са Съногданията на Астрампсихос и Никефор².

Същевременно сляла се с античната наука, предвещателната книга може изцяло да се вписва в системата на елинистическата книга-компедиум, изградена по законите на прозата от тази епоха. Такива са и книгите на

Артемидор, и съчиненията на Йоан Лидийски. Ритмизацията и версификацията на гаданието показва един ранен стадий от развитието на текста, който не изчезва напълно до края на средновековието, а претърпява различни промени, свързани със своеобразието на художествения език от това време. Принадлежността на гадателното слово към специфичните поетически форми на най-архаичните култури се допълва и от наблюдения върху фолклора. Така например в българската народна култура съществува обред, свързан с предбрачните гадателни практики — Ладуване („Напяване на пръстените“). Изваждането на пръстените от менчето е придружено с вещания, в които бъдещият жених е представен иносказателно в кратък стих: „През дол бяга / цървул стяга.“ (хайдутин); „Само здравче / на камиче“ (един на майка). Маркираността на предсказанието чрез признака мерена реч е толкова устойчив белег, че може да се прояви не само в рамките на ритуалното слово, където изразява космотворческите функции на обряда спрямо реалния свят, но и би могла да се открие в текст, вписан в друг тип слово. В подкрепа на тази теза може да бъде приведен запис на фолклорен текст, в който информаторката разказва за срещата на един човек с вампир „вънкашно“:

„Един човек се връща в къщи през нощта, към дванайсе часа и по пътя при Манастирчето вижда едно малко кученце. Човекът яхал муле, навел се, фаща мънинкото куче и го слага отпреде си. По едно време кученцето проговорило и казало:

Отгук стрънчущка, оттам пенчущка,
чичо бей — на панагушка.

И изчезнало. Върнал се човека в къщи, зацърънел и умрел.“³

Прокобяването на вампира е сякаш „цитирано“ в разказа на информаторката, въведено като чужд текст. Следователно двата типа слово са йерархически и смислово противопоставени. Поетическият текст трябва да потвърди магическо-съдбовната сила на демонологичното същество, неговата различност от ежедневната реалност, изразена в неравномерната, темпорално неуеднаквената фабулна нишка. Но тъкмо иносказателно-поетическото предсказание, което се откъсва от общото звучене на текста, го организира семантически. То е истинното провиденческо слово, което предопределя завършека на тази история. Фолклорният разказ е показателен за функциите на словото, свързано с предвещание или прокоба — то не е смислово, а оттам и структурно, равнозначно на наратива като цяло, а е отместено в регистъра на магично-профетическото.

Посочените фолклорни примери имат две общи характеристики: предсказанието в тях е поетически и иносказателен текст. Както обаче справедливо отбелязва Д. Петканова, гадателните книги се различават от творби като апокрифните молитви по това, че в тях не се „разчита на силата на словото, на магическия образ“⁴. В този смисъл гадателните книги се разграничават от фолклорни предсказания и антични гадателни практики тъкмо по своята

по-голяма близост до езика и реалиите на ежедневното. По такъв начин те се родят с жанровете на фолклорните вярвания-предсказания по природни и психоматични белези и ритуалните практики за прогнозиране на реколтата и климата. Иносказателността не е задължителен белег на гаданието. Тя е само един от начините за подчертаване на разликата между ежедневното и свещеното слово. Присъствието ѝ зависи преди всичко от предсказателната информация, която трябва да представи текста. Информацията, която носят гадателните книги, е кратка, предсказанието се отнася до ограничен и повтарящ се брой предмети и явления. Тази краткост само внушава сбитост и формулност на изказа. Регистърът на прогнозите най-често е двуполюсен (има/няма; много/малко; добро/лошо), а рядко — разгърнат и усложнен. Това придава допълнителна организираност на гадателната книга. В този смисъл дори когато гадателните книги претърпяват развитие и в една по-народна среда не разгръщат и не съхраняват поетическите си варианти, техните текстове получават и други допълнителни белези, които оформят и организират словото в тях.

СТРУКТУРАТА НА ГАДАТЕЛНИТЕ КНИГИ

Принципите, които определят оформянето на гадателните книги, могат да бъдат проследени при разглеждането на структурата на тези творби. Нейното изследване е важен проблем, тъй като би могъл да изясни въпроси, свързани с генезиса и развитието на прогностичните текстове. Тя е обект на проучване само за малцина учени. Д. Петканова пише: „Повечето гадания започват с условно изречение. Следват изречения в бъдеще или в сегашно време, но обозначаващи бъдещо действие. Така всяко гадание в различните книги се състои от два основни елемента: условие и събитие в бъдещето“⁵. Това е окрупненият скелет на почти всяка гадателна книга. Тя представлява верига от текстове, съдържащи условие (по какво се гадае) и следствие (за какво се гадае). Съдържанието на този тип книжовна продукция през средновековието пряко определя и текстовата им организация. Изграждането им насочва към тяхната употреба, към възможността на гадателните книги да бъдат „указание“, да се използват като „справочник“. Единството на условие и следствие рубрикира текста. Всяка една такава цялост е относително самостоятелно ядро в рамките на прогностичното съчинение. Тя е свързана с другите пасажии в текста по главния, устойчивия признак на гадаенето, но се различава от тях по един или друг второстепенен показател (той най-често е времеви: в гадаенето по гърма това обикновено са месеците, в предсказанието според Рождество Христово — са дните на седмицата).

Принципите на гадаене се носят от условието. Чрез него се посочва по какво се гадае и в този смисъл условието е водещата, постулиращата част

на предсказанието. По този признак гадателните книги се различават помежду си. Предсказанията за злите дни и лошите часове, както в кратката си версия, така и във видовете си от разширен контаминативен тип се отличават от останалите прогностични съчинения по това, че не притежават условието като въвеждаща формула. Това е един много интересен факт, който насочва към отношението статика/динамика в текстовете на гадателните книги. Предсказанията по тридесетте дни на Луната или по дните на седмицата притежават квазиусловие. Това е въвеждащата формула, изясняваща връзката на съответния ден с определено старозаветно събитие. От неговия характер зависи и съответния ден, но то е постулативно въведено, а не условно⁶.

Можем да класифицираме текстовете в три групи: а) най-многобройната от тях е на гадателните книги, притежаващи въвеждащо условие — Трепетник, Съновник, Гръмник, Коледник, Месецослов, Рожденник, Мълнияк; б) гадателни книги, притежаващи въвеждаща формула вместо условие — Гадание според тридесетте дни на Луната; в) гадателни книги без въвеждащо условие — Добри и зли дни, Добри и лоши часове. Класификацията показва, че книгите от първата група предполагат динамика, една по-раздвижена картина на света и човека, в която именно промяната, потокът на времето и появата на определени психически и физически явления предопределят характера на природата, социалната колизия и човешката съдба. В Лунника тази картина е също динамична и разгърната, защото след посочването на определен ден са изброени различните практики и дейности на човека, които трябва да бъдат извършвани или няма да завършат с успех. Изходът от активността на човека представлява същината на гаданието, то е новата информация, която предлага текстът. Динамиката на тази картина обаче е еднопосочно разгърната, тъй като тя не съчетава, както при текстовете от първата група, двойното комбиниране на психоматичните и природните промени с изменението на природата и света на човека. Липсата на условие при втория и третия тип се дължи на факта, че при тях предсказанието следва естествения темпорален ход, той е отправната точка при прорицаването. Така или иначе в годишния, в денонощния цикъл, съдбата на човека ще премине през всички тези точки. В предсказанието за лунните дни жанровата специфика на текста — да бъде указател, е съхранена преди всичко във втората част, първата има роля на митическа отпратка. В сказанията за добри и зли дни или часове откриваме писменото обобщение на един дълъг процес на вторична семантизация на календарния реч. Ето защо постулативният характер на тези книги е най-ясно забележим. Наред с това е и най-статична картината, която те ни предлагат. Тя се води от предварително предписание.

В първата група с въвеждащото условие се отключва гадателния цикъл. Варианти в това отношение могат да бъдат: *аще ли въ събвѣтъ. . . аще въ число двѣтъ погремить.*

В този смисъл, ако разгледаме условието, ще видим, че много често то

съдържа съвпадение на два или повече различни фактора. В Коледника това са Рождество Христово или 1.1. и ден от седмицата. В Гръмника може да има съвпадане на три фактора: падане на гръм в определен месец или зодиакален период с част от денонощието или фаза на Луната. При Месецослова разболяването на човека съвпада с ден от месеца. В това отношение Трепетникът и Съновникът се различават от другите гадателни книги в тази група. При тях предсказанието се извършва само според един белег — ако се сънува определен обект или действие, и ако потрепери някоя част от човешкото тяло. Сънотълкуванията от елинистическата и античната епоха са съдържали много повече условия — при разгадаването на съня се е вземало под внимание възрастта, социалното положение, полът и т. н. на сънувалия. Пример за такива предсказания срещаме у Артеמידор. В българската литература само Съновниците на даскал Тодор Пирдопски съдържат допълнение за истинността на съня според деня, в който се е явило съновидението, но това е една повторна късна форма на обобщаване, при която вторият елемент е най-вероятно ексцерпиран от текстове като гаданието според лунните дни. Опростеният народен характер на славянските Трепетници и Съновници се характеризира с прогноза според един знак.

Съвпадането на повече от един предсказателни фактора е характерно най-вече за гадателни книги по природни белези. При тях падането на гръм, Коледата, разболяването на човек, се представят като точки във времевата протяжност. Гаданието е потопено в потока на времето, включва се в неговия ход и детерминира идващо време. В този принцип на проследяване на темпоралната последователност изпъква и една от основните разлики на фолклорната прогноза и гаданието в предвещателните съчинения. Ако разгледаме един фолклорен запис, според който „кървавата месечина е на хубаво, ще се леят кървища, но ще е хубаво за християните“⁷ и предсказание за кървава луна през септември в Самк. сб., която вещае смърт и кръвопролития, ще открием един изходен семантически ключ, основаващ се на аналогията кръв-кървав. Същевременно фолклорното вярване не конкретизира времеви момент — предсказанието се отнася до всеки път, когато луната има такова оцветяване. В гадателната книга то е само едно от дванадесетте предсказания по този признак. Въвеждащото условие е по-точно и по-конкретизирано, затова и прогнозата варира според календарния ход. В този смисъл основната разлика между фолклорния текст и гадателната книга се корени в това, че прогностичното съчинение представлява систематизация, свод на знанието, а фолклорната представа се характеризира с фрагментарност и обобщеност, която изолира разгръщането на гаданието във времевата ос. Така фолклорната цикличност остава само за парадигмата на различните типове социално присъствие и ритуалност, без да се вмества в четенето на природните знаци. Те са даденост, която определя характера на времето, а в този смисъл и неговия ход. В гадателната книга същата картина е далеч по-учленена, в нея времето „преминава“ от март към февруари, от овен към риби, от неделя към събота, а знаците на природата

определят само съдържанието, онова, с което ще се изпълнят идващите дни. Отчетливо е изведена разликата между хода на времето и знаците за него. Дори и когато в по-редки случаи фолклорното предсказание конкретизира времевия момент (прим. „Ако на Илинден гърми, орехите и лешниците ще останат празни“⁶⁸), то винаги си остава един фрагмент, случайно изолиран от общия контекст. Гадателната книга е завършено, самостоятелно цяло. В този смисъл противопоставянето на двата типа текст има своите основания в съотношението между писано и устно слово.

Втората част на всяко гадание от едно прогностично съчинение е същинското предвещание — онова, което ще стане, когато условията са налице. Текстовото моделиране на тази втора част е в строга зависимост от структурата на първия, въвеждащия компонент в предсказанието. Гадателните книги, в които началният елемент е условие, оформят една същинска предсказателна част, представяща картината на очакваните промени, като несъмнено бъдеще: *аще ли исходеши лоунѣ възгрънитъ то плш^А много бодеть и сочива многаа* (Дуйч. 17). Книгите, които съдържат предсказателно следствие от този тип, съвпадат с първата група от гадателните съчинения от класификацията според условието. Образът на света в това предвещание не е представен във фабулативен план, то не разказва за бъдещите явления и събития, а само ги назовава, маркира ги като налични или отсъстващи. В този смисъл то не е типична нарация, но не е и характерно описание.

Гадателните книги, които въвеждаща формула вместо условие (Б тип), изграждат същинската си предсказателна част като верига от предписания за различни дейности. Като допълнителен, поясняващ елемент може да се включи някакво условие, предварително действие, чийто резултат можем да проследим в прогнозата, но това условие не е свързано с въвеждащата, определящата част, то е елемент от следствието, тъй като представя възможностите, в които се проявява характерът на определения луен или седмичен ден според гаданието *въ не^К съз^А въ адана... аще боли^Т преминуть*. Третата група гадателни книги (предсказанията за добри и зли дни) има най-опростеното структурно изграждане от трите типа. Тя се състои само от назоваване обекта на вещание: *м^Ць се^П. в.Г.ка.ки..* В този случай същината на следствието е резултат на предварителна конвенция, неексплицирана в текста.

Можем да обобщим наблюденията върху трите групи гадателни книги, извеждайки инвариантен модел на структурата им. Най-елементарният тип (В) представлява назоваване на обекта на вещание. В него няма разграничаване на отделни структурни компоненти за разлика от другите две групи, чийто структурен инвариант се състои от два члена. Сред най-многобройната част от гадателните книги (обобщени в А тип) двата елемента са условие и следствие-постулат. При предсказателните съчинения от Б тип тези дялове са: постулативна формула и следствие-указание. В този смисъл гадателните книги проявяват диференциация спрямо стратегията на предвещателното слово. То не е насочено единствено към оформянето на картината на бъдещите събития, а съдържа и предписания за човешките дейности и назоваване на

магическия характер на определени темпорални отрязъци. Природата на гадаенето в прогностичните съчинения не се изразява само в откриване на тайния смисъл на различни знамения и бъдещото предопределение, което те символизира, но се характеризира и с инструкции и предписания за човека в един бъдещ момент от времето. Така гаданието се реализира в два структурно-информационни плана — като визия за света и като инструмент за вписване в неговите митически закони.

Втората част на всяка предсказателна единица също представлява обединение на свободно свързани цялости. В това отношение не съществува голяма разлика между прогностичните съчинения, обединени в *De ostentis* на Йоан Лидийски и по-късните им византийски и славянски версии. Както отбелязва и Андреева, основният корпус от тези цялости е вече оформен в епохата на автора, за това ще открием немалко паралели между книгите от неговата колекция и средновековното наследство, като например: **снедетъ на дръгъ на дръга** (Вел. сб.) **тако снити сѧ дръгъ на дръга** (Самк.), *от ανθρωποι και αλληλων χωρησουσιν*⁹. Причината трябва да търсим най-вече във факта, че континуитетът на гадателната традиция се изразява не толкова в общите методи на предсказване, колкото в еднаквите белези, по които се извършва предвещанието (гръм, луна и т. н.) и в близките реалии, за които се гадае (глад, война, реколта, болести и др.). Същевременно обаче предвещателната картина у Йоан Лидийски се характеризира с по-разгърнати, по-пространни предсказания: *εἰ δὲ εἰς θάλασσαν κατὰ τόδε καιρῶν κατενεχθεῖν ὁ κεραυνός, ἀγαφὰ σημαίνει τοτὸ πλησιοχώροις οἱ γάρ πειρατεῦντες χεῖρω πρᾶξουσιν*¹⁰. Формализацията на средновековните прогностични текстове се проявява в различни насоки: намалява броят на обектите, за които се вещае, опростяват се предсказанията, схематизира се тяхното представяне. Бедни са и синтактичните цялости на гадателните книги. След условното изречение следва верига от съмнително свързани изречения в бъдеще или сегашно време, някои от които елиптични. След констативните изречения, определящи дадения ден, идват серии от предписания или уточнения, изразени с инфинитив или сегашно време. Д. Петканова¹¹ отбелязва, че липсата на логическа връзка прави лабилни предсказателните вериги. Тази особеност може да се наблюдава в редица преписи, където един или друг елемент от предсказанието липсва. Макар че различните типове гадателни книги са засвидетелствани в старобългарската литература със сравнително устойчив предсказателен състав, отсъствието на някой от компонентите нерядко се отнася до повече от един ръкопис. Разлики могат да се забележат както в броя на елементите, за които се гадае, така и в съдържанието на предсказанието. Понякога за един и същ елемент отделните ръкописи предсказват противоположни неща.

След условието (постулативната формула) следва верига от следствия (следствия-указание). Всяка верига е изградена от множество микро-единици. Под микро-единица тук разбираме най-малката смислова цялост на

прогнозата, състояща се от понятие и определящ го елемент. Понякога тази група може да се разшири с уточнение за мястото, за което е валидно указанието или обстоятелство от друг вид. Най-малката структурно-смыслова цялост на гаданието може да придобие различен синтактичен израз. Най-често той е съществително име и прилагателно (част от сказ. определение) в Им. падеж със или без спомагателен глагол във футур: *вздѣтъ и нѣдоузи мнози*. Често е съчетанието от съществително име в Им. падеж и обстоятелствено пояснение, изразено с наречие или друго съществително: *врани по мѣста*. С висока фреквентност се отличава и типът — определяемо в Дат. падеж и определящ елемент в Им. падеж. Определяемото в тази група може да бъде разширено със собствено определение: *младенцимъ смѣръть, мужемъ сыннымъ пагуба* или да съдържа и спрегната глаголна форма: *всѣкомъ плодѣ ѿ всѣхъ добро въздѣтъ*. Дативът в този случай би могъл да се причисли към типа „конкретно отношение на насоченост“ със смисъл на „предназначение“¹². Тъкмо в тази своя функция той най-добре изразява семантичката насоченост на представата за онова, което се получава като дял, участ, жребий. Употребата на датив от посочения тип в гадателните книги имплицитно съдържа смысловия план на орис и предначертание. По-рядко микро-структурните единици на прогностичните съчинения се състоят от съществително име в Им. падеж и спрегната глаголна форма *плодѣ не явитьсѧ*. Само в отделни случаи елементите се състоят от съществително име с няколко определения (*зима добра ведренна*), към двата обекта се отнася едно и също определяемо (*пшеница и сочива много*) или определящият компонент е разширен с различни допълнения (*желѣзомъ крови проліютьсѧ*). Съществуват и самостоятелно въведени понятия още *полога*, *то смѣръть*, които всъщност представляват брахилогизация от типа съществително име с *вѣтъи* в бъдеще време, който се пропуска. В предсказанията за лунните или седмичните дни се среща често инфинитив с допълнение, като част от обща структура *добро/зло естъ*. . .

Можем да обобщим, че структурата на най-малката гадателна цялост представлява единство от определяемо и определящ елемент. От гледна точка на информацията, която носят гадателните книги, можем да сравним определяемото с тема, а определящата част с рема, доколкото функцията на предсказанието е да се „узнае“, „осветли“, „провиди“ неизвестното. Темите на прогностичните книги са реалиите и процесите, за които се прадсказва. Те са известното, кръгът от обекти и явления, които заобикалят ежедневно средновековния човек и представляват насъщно-важното в неговия живот (реколтата, политическия живот, човешката съдба). Ремата представлява новото, онова, което ще се случи, промените, които ще настъпят с обектите на прогнозата, развоят, информационното ядро на гадателните книги. Въвеждането на понятия като тема и рема са безспорно оправдани, тъй като те пределно абстрахират структурата на предсказателното послание и показват, че негова несъмнена цел е предаването на знания, директното представяне на различните процеси и съдбата на

явления и реалии. Смисълът на тази прогноза е да бъде инструмент в овладяването на знаците за света. Конкретността на предсказанието е спецификата на гадателните книги. Тя предопределя и структурата на предвещанието. Прорицаваща за реални и строго фиксирани елементи, гадателната книга носи голяма информация за средновековната аудитория, тъй като сведенията в нея са определени и точни, а не разтворени в магизма на иносказателното пророчество. В този смисъл гадателните книги отразяват най-ниската степен на предсказателното слово.

Редуването на микроединиците, чиято структура е максимално формализирана и еднотипна, създава ритмичност в текста на прогностичните съчинения. Веригата от повтарящи се, еднакви цялости създава усещането за ритмизиран, версифициран текст и отново ни отправя към един твърде архаичен тип гадание, което се е състояло от двустипния или е имало напевен характер.

РИТМИЗАЦИЯ В СТРУКТУРАТА НА ГАДАТЕЛНИТЕ КНИГИ

За разлика от византийските, латинските, староанглийските гадателни книги прогностичните текстове в старобългарската литература не притежават поетически версии. Строго формализираният характер на структурата им обаче създава предпоставки за подреждане и организиране на текста, при което да се подчертае внушението за ритмичност.

Идваща от античната епоха и закрепена чрез творбите на църковните отци (Василий Велики, Григорий Ниски, Киприян, Августин, Исидор Севилски), техниката на ритмизация на литературния текст е широко разпространена в средновековната литература. Тя е характерна не само за риторическите жанрови форми, но и за богословски, исторически и агиографски съчинения. Ритмизираната проза се разпространява и в документи и писма от средновековната епоха. В славянските литератури тя може да бъде наблюдавана от най-ранните епохи на тяхното съществуване. В западноевропейската литературна традиция тази техника прониква от латинските текстове в книжнината на народен език през XIII век. Според схващанията на някои изследователи в западната средновековна литература от средство за подчертаване на най-важните места тя се превръща в постоянен похват на текстовото изграждане¹³. При това ритмизацията на прозата е модус, който винаги подчертава разликата между високото и ниското слово.

В гадателните книги до голяма степен подредеността, ритмизираността на текста е търсена, защото чрез нея словото на гаданието изявява своята сакрална същност, намира оразличител между собственото си послание и речта на ежедневно. Реалиите на гадателните книги са насъщни, познати елементи от бита и всекидневието, предсказанията за тях също се вписват

в духа на реалното и често случващото се. Близостта с предметното и наличното е заявена още в смисловия хоризонт на тези текстове. Внушението, което прави невъзможен прочита им като присъщи на действителния свят, е тяхната профетическа претенция, прогностичната им стойност за средновековния човек, фактът, че те извеждат като реалност света на бъдещето, че прекрачват границите на наличното. Оттук за гадателните книги са нужни допълнителни опори, които да настояват върху истинността и съкровеността на изреченото предсказание, като освен връзката с действителното да осъществяват и връзката с отвъдното, профетично-знаменателното. Организираното, подредено слово на свой ред е белег за космос, за овладяност на наличните и отвъдни светове¹⁴. Микроелементите, от които е създаден текстът, обвързват еднопосочно обекта с неговото определение и представят процеса на създаване на формули. Вписани в по-голямата цялост, те съществуват в нея едновременно и като самостоятелни, и като обвързани с другите части. Тъкмо формулите директно предават информацията и опростяват възприемането на текста. Формулността в подреждането и организирането на гадателните книги е безспорен белег на византийските текстове. На славянска почва прогностичните съчинения съхраняват особеностите, свързани с текстовото структуриране и изработват свои норми, чрез които се осъществява оразличаването им от другите типове текст, и чрез които се постига идеята за организираност. Ако сравним гадателните книги с някои прогностични представи от народната култура, ще се открие разликата между двата вида текст. Тя насочва към търсената ритмизираност в прогностичните книги:

Га пугарми в среада зима
целата гудина ште да
је чурьук и млогу болеаесте
ште да има.

аце въ влизнець възгармитъ
многи болезни въздут по търно
и злине и млатежъ
плодове добри пакет се

СБНУ, т. 1, с. 76
зап. С. Шишков

Обрет. сб., 1824 г.

Двата текста се различават помежду си, но в случая е по-важно не дали предсказват според едни и същи знамения и по едни и същи механизми, дали има сходство в структурата на фразата, в специфичната организация на предвещанието. Тук дори не са от значение общите или различните места в смисъла (болестите например). На пръв поглед забелязваме общата структура условие + резултат. Структурата на следствието във фолклорния текст е организирана чрез назоваването на очакваното и предсказваното. Глаголната форма е в бъдеще време, утвърждаваща неговата поява. В гадателната книга, обратно, не можем да наблюдаваме толкова строго оформено повторение на синтактично еднакви цялости и въпреки това натрупването на множество реални създава усещането за ритмическо единство, двусъставните елементи на предсказанието се подчертават (многи болезни...

злинъ и метежь,... плодове добри...)). Тяхното напластяване сякаш създава едно графо-фонично клише, което се възприема като единен ритмически модел в много по-голяма степен от фолклорната фраза, където въпреки известния синтактичен паралелизъм, съобщението остава отворено към естествения, разговорен изказ. Във фолклорната култура знанието за това, че ако прогърми в средата на зимата, годината ще е лоша, нездрава и ще има много болести, е част от една обща представа за света. Тя свързва различни вярвания, които обаче не са стилистично-жанрово закрепени в някаква конвенционална словесна форма. Това поверие битува в общата сфера на фолклорното съзнание и може да бъде извикано, експлицирано свободно, без да се скрепява с определена формула. Фолклорното предсказание също прави впечатление с това, че се стреми да представи бъдещата ситуация не само с едно определение. В гадателната книга тези вярвания, представи, свързани с тълкуването на определени природни знамения, са намерили вече своя словесен излаз, те са максимално обобщени, стройно синтезирани. Това не е фраза, която се появява естествено в процеса на комуникацията между носителя на фолклорната култура и записвача, а вече е оформена, завършена цялост, самостоятелно обособена единица. Нейният език не се влияе от речевия акт. Тя е смислово и структурно синтетично цяло. Във всички гадателни книги се повтарят едни и същи предвещания *гладъ и волъзнь кажеть (здѣ же да звѣтси) глад и стѣчь кажеть* (Гръмник — Самк.). Тук става дума не само за смисловата близост на предсказателните съчинения, а за това, че те са изградили обща сфера от формули, които участват в предвещателните части на всяко едно отделно произведение. В този смисъл те имат общ фонд от предсказателни формули, които изграждат гаданието. Езикът на тези книги е клиширан и нормативизиран. Тяхната изразна система е едно относително затворено пространство. Предсказанията са различни, но те са формулни и за една и съща реалия можем да срещнем две еднакви вещания, и в Гръмника, и в Коледника, и в Лунника, и т. н. Именно като писмен текст гадателните книги в много по-голяма степен отразяват една стилистична завършеност и подреденост. В тях се гадае за повече обекти и повтарянето на отделни семантично структурни елементи засилва представата за търсена редуваност и подреденост. Тенденцията към групиране и структуриране на текста е много по-силна в гадателните книги. Устното предсказание не притежава тази обобщеност. Ако проследим веригите от предсказания за даден ден, месец и т. н. в гадателните книги, ще видим, че структурата на микроелементите (съдържаща определяемо и определяща част) се мултиплицира многократно. От една страна, повтарящите се общи за всички гадателни книги формули шаблонизират и уеднаквяват езика им, а от друга — изброяването, напластяването на еднотипните формули води до ритмизация и повторяемост. Свързането на множество самостоятелни микроелементи изгражда смисловата стратегия на гадателната книга, която не се разгръща като единна, вътрешно зависима картина, а се оформя по оста на парадигма-

тичното съчленяване на образи, самостоятелно разгърнати, със слаба връзка помежду си. Съществуват и някои редки изключения, които представляват причинно свързване на няколко последствия от определено природно или социално явление: **жѣнаиѣ плачь**. Текстът продължава чрез разгръщането на тази картина с плеонастични средства и **ѡ плачѣиѣ силнѣиѣ пагѣва**. Картината, която рисуват гадателните книги, е мозаична, в нея отделните части запазват своята автономност и механично се свързват с останалите. Оттук и представата за света е парциална, назоваваща отделно, необвързана със сюжетност и нарация. Гадателните книги не разказват, те представят, учленяват самостоятелно и лаконично конкретни страни от природното и социалното. Светът на гадателните книги е предметно определен, свят на отделни елементи, застинали в определена ситуация, а не разгърнати в някакъв сложен процес, какъвто могат да представят други апокрифни прорицателни текстове. В гадателните книги липсва разказана тъкан. Гаданието е концентрирано в отделното, частното. Панорамността на изображението в гадателната книга се дължи на изброяването, насочването към различни реалии, а не на извличането на връзката между тях. Картината на света се постига само като натрупване и многообразието. Този свят не е единен, той е „сглобен“ от образите на множество отделни компоненти. В този смисъл картината на света е много по-близка до една „предметно-пластична“ (по определението на А. Лосев¹⁵) представа, по-характерна за архаичните общества, отколкото за мащабното единство на християнската визия за космоса и битието.

Ще илюстрираме наблюдението с пример от Коледника на Самк. сб., предсказващ по съвпадането на Рождество Христово с неделния ден. Неговата същинска предсказателна част (следствие) гласи:

л. 30 б.

вѣдетѣ зима добра, ведренна
вѣтри мнози
пролетіе дождево
жатва суха
скѣтѣиѣ еза
медѣ много
вино на лиѣста
есень дождева
младдецеиѣ смертѣ

Изброени са всички сезони, от които само зимата е представена с две определения. Останалите определения за реколтата, хората, животните са само от един компонент. Всяка отделна единица се състои или от съществително и прилагателно (играещо ролята на рема) в Им. падеж, от определяемо в Дат. падеж и определяща част в Им. падеж, или от съществително име с пояснение за място или за количество. При подреждане на текста не според линейния писмен поток, а с поставяне на отделните единици една

под друга става ясно, че смисълът на текста не се променя при такова членение, тъй като не зависи от връзките между отделните предсказателни цялости. Мозаичната картина на гадателните книги се очертава по-ясно. От друга страна, ще открием, че, като изключим началното двучленно определяне на зимата, се получава един вертикален ред от синтактично-смысловни паралелни конструкции, които се характеризират с еднакъв брой компоненти и еднаква подредба (определяемото е винаги на първо място). Това е една семантическа цялост, която се подчинява на единни ритмико-организиращи принципи.

Към наблюдението лесно може да се отнесе идеята на Р. Пикио за славянския клон, основаващ се на изотоническо единство. „Ако приложим понятието *verbum* — пише изследователят — към лексикалните единици, съдържащи освен акцентирания думи също и проклитиките и енклитиките, свързани с тях, нашите „изоколни структури“ ще се окажат основани върху повторение на еднакъв брой думи (*paribus. . . verbis*)“¹⁶. Това уточнение е много важно за откриването на ритмизирани структури в текстовете на гадателните книги, защото повтарящите се цялости могат да бъдат изведени преди всичко чрез пълнозначната акцентна единица-дума. Пояснението на изтъкнатия италиански медиевист, че не е нужно да се следи точното място на ударението, е също от значение в този случай, защото проследяването му би затруднило изграждането на една прецизна картина на ритмическите цялости в прогностичните съчинения, битували в различни литературни традиции и книжовни среди. Няколко са белезите в текстовете на гадателните книги, които насочват към търсенето на подредено, ритмизирано слово: На първо място това е броят на елементите във всяка отделна единица, на второ място — смисловият паралелизъм (темата винаги е първа). Ето защо в цитирания текст можем определено да говорим за търсене на ритмически цялости, които да оразличат словото на гаданието от речта на ежедневието. Създадени са допълнителни фактори, които изграждат вътрешната динамика и подреденост на равнището на прозаическият текст. Наблюдението може да бъде разширено и върху други отрязъци от същата гадателна книга. Още в този Коледник можем да отбележим и други, не само двучлenni форми за организиране на текста, както например в предсказанието за понеделник, където преобладаващата микроструктура е тричленна (а темата е отново на първо място):

Знаа добра ведренна
ветри и дожди велици
жатва ветренна

.....
вина многа на мѣста
еза напрасна и смѣрть
силниль погивель
мѣда малу

В предсказанието за сряда от същия текст колонът е само от двучленни елементи, но в шестата микроединица на първо място е поставен определящият елемент. Това не променя ритмичността на редицата, а я подчертава, защото тук на първо място е поставено съществителното име в Им. падеж (врани езъкъмнъ), подобно на предшестващите го формули, където първият член е в същия падеж (пшеница мало, жетва соха). Тези примери могат да се обогатят и с посочването на още текстове, но това само би потвърдило вече казаното, тъй като Коледниците дори и в своите различни редакции не предлагат голямо разнообразие. Направените наблюдения са валидни за всички наблюдавани коледникови текстове. Преобладаващият изоколен тип се състои от дву- или триакцентни цялости. Това създава ритмическата нахсаност на фразата в тази гадателна книга.

Гръмниковите предсказания се отличават с по-голямо разнообразие и разгърнатост от Коледниковите. Затова в тази група прогностични текстове ритмическите цялости се отличават с много повече варианти. Редуващите се микроединици могат да съдържат два до пет акцентни елемента (в редки случаи и повече). На места колонът е твърде неритмичен. Както и при Коледниците, така тук не можем да очакваме абсолютното повторение на едни и същи акцентни групи, разминаванията на места не водят до загубване на внушението за ритмичност.

Ето един пример от Шаф. 10, публикуван от Ягич:

4 йце в число юн че погрънь
 3 то пшеница на мѣста тлѣние
 4 воудеть же въ царехъ радость немало
 4 и на въстоце сечь и метежь и гладь
 6 и насиликъ некон некотъри въстанеть шть страни некое
 4 воуддутъ же недозы и волѣны теш'ци
 4 скотомъ пагоуба вѣла вудеть

Като преобладаващ тип в този текст се оформя четирисловната структура. Критерий за подялбата е смисловата цялост, синтагмата, защото и без да изгражда цялостното съобщение, тя представя една обособена негова част. Четвъртият колон може да се разглежда и като комбинация от три отделни микроединици, но основание те да бъдат обединени дава общата им принадлежност към обстоятелството за място, което конкретизира осъществяването на прогнозата. Фактът, че изброяването на три самостоятелно значещи елемента се натрупва на едно място, също показва търсена корелация между по-дългите цялости и създаването на една нова група, ритмически съотносима с останалите. Петият колон може да се разглежда и като своеобразна комбинация от четири + две акцентни единици. Групирания от такъв характер се срещат и в други текстове на старобългарската литература с омилетическо и агиографско съдържание. В този смисъл те не са изключение за старобългарската ритмизирана проза като цяло.

Нееднаквият брой на акцентите в отделните редове позволява да се

търси преди всичко доминиращата, а не непременно общата схема на предсказателната цялост. Така например в предсказанието за падането на гръм в зодията Водолей от Вел. сб. веригата има следната последователност според броя на акцентиранияте думи 3, 3, 3, 2, 4 (= 2 + 2), 2, 5, (2 + 2 + 1), 4, 2, 1, 2, 3. В тази сложна схема преобладаващата група е триакцентна, ако не броим дваакцентните цялости като самостоятелни. В единия и в другия случай обаче ритмиката не се нарушава, а се запазва, защото броят на ударенията е близък, равноакцентните групи обикновено вървят една след друга и по такъв начин се оформя усещането за повторение.

В текстовете на Гръмниците, предсказващи по зодиак, предвещателните вериги, водени от едно и също условие, са сравнително дълги. За съжаление не може да бъде търсена някаква зависимост или да бъде посочено конкретното число на микроединиците, от които тези предсказателни цялости се състоят. При предвещаването по един зодиакален знак има по две въвеждащи формули-условия — ако прогърми и ако има земетресение. Предсказанието според труса е обикновено кратко — състои се от две-три микроструктури. В Гръмниците, предсказващи само според фазите на Луната, предсказанията са кратки. Гаданието само по един признак може да съдържа вериги от типа: 4, 3, 3, 3, 2 или 4, 3 или 3, 4, 2 или 3, 2, 2. В тези последователности ритмическата цялост може да бъде изведена, ако предсказанието за отделния месец се разгледа общо, като единна верига, обединяваща предсказанията по отделен признак (фази на луната, трус, тътен). От такъв тип са и ритмическите редувания в предсказанията за падането на гръм в отделен месец. Разнородни групи от ритмически цялости съчетават и текстовете на сводния вид на Гръмник (от 308 НБКМ, Пах. сб.):

2 аще възгръмнѣт
 3 великѣ мѣжѣ оумреть
 2 аще ли же потлѣтнѣт
 3 е вѣдет же никоего зла
 5 аще вѣдет въ дни грѣшнѣ или мѣшнѣ
 5 а вѣстоцѣ и на западѣ ѿмѣтажѣ рѣкописаніе свое
 4 землѣ же да^с пло^а много
 4 все же прѣшешен ѿ иноу странын
 2 и сѣнѣдошѣ пав^а
 2 и сѣрататсѣ твѣрьдо
 3 и шделѣватѣ земин тон
 3 потѣ^а и развоиници вѣстанѣт

(Пах. сб.)¹⁷

В този по-голям пасаж ясно се вижда как гаданието за месец август съвместява различни акцентни групи, но ритмизацията се постига чрез съотнасянето им, обвързването им в единна цялост. Същите наблюдения могат да бъдат направени и върху гадателната книга, известна от византийската литература като Апокалипсис на прор. Даниил. В нея се обеди-

няват прорицания за отделните месеци по най-различни знамения (луна, слънце, гръм, мълния, опашата звезда и др.). В старите славянски литератури този текст е познат най-често като Гръмник. Тъй като обединява предсказания според разнообразни фактори, структурата на този текст представлява единство от различни ритмически цялости. Принципите на тяхното обединяване са същите, както и в пасажа от Пах. сб., който беше цитиран¹⁸.

Дотук разгледаните случаи обхващаха ритмическата цялост в рамките на прогнозата за определен месец и ден. Ако обгледаме гадателните книги, следвайки пълния прогностичен цикъл, ще видим, че както при Коледниците, така и при Гръмниците ритмическите структури са различни за различните дни, месеци, зодии и т. н. в една и съща гадателна книга. Текстът на цялото съчинение представлява прозаическа ритмизирана конструкция, но еднакви колони имат предимно предсказанията за един отрязък от време (ден, месец и т. н.). Така например при разглеждането на колоните в текста на Коледника от Самк. сб., беше обърнато внимание на дваакцентната изоколна структура в предсказанието за неделния ден и на преобладаващата триделна ритмическа група в гаданието за понеделник. Ритмизацията на текста е характерна за цялата книга, но в нейните различни части, тя се базира на различен брой акцентирани думи. В този смисъл е много трудно да се изведе инвариантен модел на ритмическата цялост в гадателните книги. Можем да посочим само, че гадателните книги рядко имат едноакцентни изоколони. С особена честота се отличава ритмическата група, основана на дваакцентни цялости. С не по-малко фреквентност са и триделните изоколони. Увеличаването на броя на думите в колона може да служи като симптом за това, че все по-рядко ще срещаме такава структурна група.

Всяка гадателна книга представлява единен текст, в който прогнозата според един белег (гръм, трепет и т. н.) е представена като краен брой варианти, разгърната в рамките на една завършена цялост (годишния кръг на месеците или зодиака, дните на седмицата, човешкото тяло). Идеята за изчерпателност и конкретност в гадателните книги се носи тъкмо от обвързването на знамението с отделен времеви момент. В структурата на гадателната книга тези различни предсказателни цялости се обединяват чрез въвеждащите формули (условия или постулати). Те могат да бъдат различен брой според обекта, върху който се наблюдава проявлението на даденото знамение (тридесет, ако се прогнозира за лунните дни, дванадесет, ако белегът се разглежда според зодиакалния кръг или месеците, или повече, когато се предсказва по трепетите на човешкото тяло). Тези въвеждащи формули едновременно спояват цялостта на гадателната книга и обособяват отделните ѝ части. В този смисъл те са важни маркери за структурата на прогностичната информация. Ето защо в рамките на текста на гадателната книга те организират самостоятелни звена, които скрепяват както семантически, така и структурно прогностичната цялост. Еднакви по структура (а оттам и по ритмическа организация), въвеждащите формули внасят до-

пълнителна подреденост в прогностичното съобщение. Чрез тях може да бъде търсена структурна организираност на целия текст. Те правят възможно ритмическото „превключване“ от една изоколна структура към друга. Ако спрем на примера с Коледника от Самк. сб., ще видим, че тъкмо еднаквите въвеждащи формули осъществяват връзката между двуакцентните и триакцентните колони с предсказание за отделните дни. Графически можем да представим редуванията на въвеждащите формули (с еднакъв акцентен брой) и предсказателните цялости (различаващи се помежду си по ритмическа организация), така АЗАСАД, като ритмическата структура на предсказанията може да бъде по-малко или повече общо както за самите тях, така и за връзката им с въвеждащата формула. Примерът от първите четири колони в цитирания откъс от Пах. сб. показва своеобразно динамическо единство между въвеждащите формули и същинската прогностична част.

Наблюдения от подобен характер са съотносими и със спецификата на ритмическата организация в гадателни книги като Месецослова и предсказания по появата на обръч около Луната, тъй като в тях текстът се отличава с краткост и ритмическите цялости могат да бъдат изведени не толкова в рамките на предсказанието за отделен месец или ден, колкото в рамките на цялата гадателна книга изобщо.

Текстовете на тези гадателни книги имат приблизително следната изоколна структура:

въ $\bar{3}$ днь	Ище разволитсе волитъ до смрътъ и не змреть
въ $\bar{4}$ днь	Ище разволитсе немоцуетъ днь еи и скончаеце.
въ $\bar{1}$ днь	Ище разволитсе немоцуетъ тешко и не змреть.

(Примерът е от Месецослова на ркп 308.)

Посоченият пример ясно показва, че въвеждащата формула играе активна роля в изграждането на ритмическата структура на този тип гадателни книги.

Трепетникът и Съновникът са най-кратките прогнози като цяло, затова извличането на структурата на текстовете им също може да стане само на равнището на цялостния текст:

5 йще здоуше дѣсныє страни потрѣпетѣтъ
 3 богати^и прѣвѣнтѣкъ кажетѣ
 2 оубоги^и влго
 4 йще здоуше левѣє страни
 2 поспѣхѣ кажетѣ
 3 йще главе темє
 3 ѡ друга печаль кажетѣ

(ркп 308)

Не би трябвало да се подлага на такава интерпретация текстът на Гаданията за добри и зли дни или часове поради тяхната краткост и изброителния характер на предсказанието в тях.

В текстовете за предсказване според тридесетте дни на Луната обаче може да бъде изведена изоколна структура, която е близка по броя на акцентните единици до ритмическите групи на Коледниците и Гръмниците. Свообразието на ритмическата структура в предсказанието за лунните дни идва преди всичко от преобладаващия тип синтагматични цялости в тези книги. Тук ритмичността на колона се подкрепя и допълнително от окончанието на инфинитива, който обикновено е поставен на последно място. Както и в структурата на Коледника, така и в тази гадателна книга може да бъде открита симетрия, която се дължи на синтактично сходство при изграждането на предсказателните микроединици. Обектът, върху който ще се въздейства, онова, което ще се извърши, се поставя в началото и е следвано от инфинитивната форма:

все строити добро
 брак скабѣи творити
 вино и мє^и переливати
 с властели^и с болшими беседовати
 сємѣиа копити
 купла творити
 дом строити

Характерна особеност на тази гадателна книга е свързването на допълнение с глагол, указващ какво трябва (или не) да се прави в съответния лунен ден. Лунникът съдържа предписание на дейностите и поведението на човека. Така информационната насоченост на този текст моделира и неговата структурна определеност, и начините на изграждането му, и строгото, ритмическо подреждане на предсказателните единици. Тук въвеждащите формули са по-изолирани от целия текст, в случаите, когато съдържат митологическа отправка към Стария завет. В смислово отношение те играят друга, допълнителна роля, неприсъща на въвеждащите формули в останалите гадателни книги. В някои от прогнозите въвеждащите формули могат да бъдат и по-разгърнати и да не се съгласуват с цялостното ритмическо организиране на текста.

При разглеждането на ритмизацията на текста на гадателните книги се поражда и въпросът за съотнасянето на прогностичните изоколни структури с акцентно-вербалните цялости в други типове средновековни текстове. В това отношение сравнението между прогностичните съчинения и агиографски, риторически и философски творби не би имало своите основания поради смисловите и функционалните различия между тези произведения. Близост може да бъде потърсена по-скоро в сферата на онези жанрови форми, които не принадлежат към високия пласт на литературното изграждане, а подобно на гадателните книги битуват най-вече в народна среда. В това отношение апокрифните молитви са материал, подходящ за сравнение, тъй като от една страна се отличават с краткост, характерна и за някои от гадателните книги, а от друга — подобно на прогностичните съчинения те служат за магическа връзка между неясни и отвъдни сили и човешкия свят. Но докато молитвите трябва да прокудят демонологичните причинители на болестите, то гадателните книги трябва да подготвят човека за онова, което предстои в бъдещето, според различните знамения. Ще илюстрираме сравнението с пример:

триста агглы возиѣхъ	(3)
ниже оврацаютъ тѣ коло громошное	(4=2+2)
дажи и мине испуцаютъ на зельюлю	(4=2+2)
и вазрацаютъ зловѣ на творещиѣхъ ю силою	(4=2+2)
теѣхъ стихи аггль	(3)
и даждь помощь равѣ вжию	(4)
носещому снѣ стѣла тронце	(4)

(Молитва против грѣм,
ркп 273 НБКМ)

аще вѣжде ^т тѣхъ ^с земин в дни	(5)
печали и сѣрви и плач и волѣзани а лиѣсты	(2+2+1=5)
и жита вѣтъ въ всѣ градѣ и страна	(5)
и велицѣи градове разоратсѣ	(3)
и цркѣ великаа нѣгдѣ съжигетсѣ	(4)
и овоцѣаа дѣвеса нѣгдѣ съжигатсѣ	(4)

(Пах. сб.)

Преобладаващият четириакцентен колон, който се откроява в структурата на цитираната молитва, може да се наблюдава в други текстове от Пах. сб. Можем да заключим, че приблизително еднакви акцентни групи са характерни, както за ритмическата структура на молитвата, така и на гадателната книга. Въпреки това обаче тяхното звучене е твърде несходно. Причината за различието се крие в специфичната синтактична структура на прогностичното съчинение. Всяка микроединица в нея е синтагматично обособена. Тя представлява самостоятелен образ, конкретен обект или явление, за които се отнася прогнозата. В апокрифната молитва тези образи са вътрешно свързани, те представляват един общ смислов поток, в рамките на който се разгръща магическата образност, митологическата картина е разслоена и наситена, тя непрекъснато подчертава контакта между реалните и отвъдните планове. Те от своя страна се схващат като общ проток. Семантиката на молитвата настоява върху вединяването на различните светове. В гадателната книга значенията на отделните знамения са изявени, показани в тяхното разнородно проявление. Връзката между наличното и

отвъдното е в двойствения хоризонт на този текст — веднъж заявена като смислова насоченост на текста (да направи „видим“, да представи реален плана на бъдещето), втори път — проникване в тайния, отвъден смисъл на природното или психофизическото явление. В този смисъл същинската прогноза „илюстрира“ значението на знамението. Оттук и визията за света в гадателните книги се разтваря в множество отделни елементи. Тя представя картината на действителността не като процес, а като мозайка на множество конкретни проявления. В това се състои и основното различие между семантико-ритмическите цялости в гадателната книга и апокрифната молитва. Изолирането на акцентно-вербалните групи в евхемното произведение е придружено малко или много с накъсване на смисловата цялост, обособяване на форми, които имат смисъл само в контекста на цялата молитва. В гадателните книги колонът съвпада обикновено със смисловите микроелементи (обект + очаквано състояние), които са до голяма степен самостоятелни групи в структурата на прогнозата. Ето защо ритмическият характер на гадателните съчинения има един основен признак, по който се отличава от останалите изоколни структури в старобългарската ритмизирана проза: това е почти пълното покриване между смислово-ритмическа група и синтактично самостоятелна част. Както в агиографските, богословските, омилетическите творби, така и в апокрифната проза отделянето на акцентно-вербални групи е свързано с тяхното смислово единство в рамките на текста, но то не почива на пълната семантическа и синтактична обособимост на изоколните структури. Тъкмо в гадателните книги тази обособеност е налице. Ето защо на тяхната ритмическа структура можем да гледаме като на нулева степен от разгръщането на старославянския изоколонизъм, тъй като никъде другаде не може да се наблюдава такова пълно сливане на смислово-акцентна цялост със синтактично-структурна обособеност. Затова и текстът на гадателните книги звучи в по-голяма степен ударно и насечен от словото на апокрифната молитва. От друга страна, редица изследователи считат, че в евхологическата традиция можем да открием съзнателно търсена ритмическа постройка на текста, която е пряко свързана със специфичните функции на този жанр. Разглеждането на структурата на гадателните книги не буди съмнение относно наличието на ритмически модели. Но тъкмо сравнението с апокрифните молитви показва, че и в жанра на прогностичните съчинения тази ритмика надхвърля функциите на организатор на словесната тъкан и се превръща и в семантически определител на тяхната профетическа насоченост.

Сред античните и византийските гадателни книги съществуват редица поетически текстове. В прехода между средновековната и ренесансовата епоха гадателните книги в английската литература, преведени на староанглийски от латински език, също имат стихотворни версии¹⁹. В този смисъл отговорът на въпроса защо старобългарските гадателни книги нямат поетически варианти, е както с литературно, така и с културно-историческо

значение. Староанглийските поетически гадателни книги се оформят през XV–XVII век. Това е и времето на най-многого запазени преписи на славянски гадателни книги. Паралелът показва еднакво повишен интерес към прогностичното четиво и в двете литературни традиции. В старобългарската литература те са преведени в една по-ранна епоха и по такъв начин представляват част от текстовия континуум. Ето защо липсата на поетически трансформации на текстовете е израз на верността към определена традиция, на нормативното начало в средновековната словесност, която позволява един или друг текст да претърпи малко промени, независимо от факта, че преписването и разпространението му обхваща няколко века. Тази „консервираност“ на произведението показва и специфичния начин на неговото възприемане. За средновековния човек съдържанието на гадателните книги е истинно откровение за магическите тайни на вселената, за свещената връзка между видимо и отвъдно, проявено и бъдно. Тъкмо възприемането на известието от гадателните книги като магическо и сакрално оформя особения статут на тези произведения в средновековната епоха и става причина в текстовете им да настъпват твърде малко промени. В английската литературна традиция профетическият хоризонт на гадателната книга е изведен докрай чрез трансформирането на прозаическото в поетическо прорицание. В старобългарската литература посоченият период се характеризира с изчезването на големи книжовни средища. Литературният процес придобива по-едноизмерни очертания, естетико-художествените критерии на народната книжнина се оказват водещи. В този смисъл липсват по-високите литературни образци, които да подтикнат към трансформацията на прозаическия прогностичен текст в поетичен. Липсата на старобългарски гадателни книги в стих е израз на неразколебаната вяра у средновековния човек в тяхната прорицателна стойност, на вяръност към книжовната традиция и на отсъствието на по-високи образци, които да подтикнат към трансформирането на гадателния текст в жанрови структури, очертаващи по-ясно профетическия му характер²⁰.

Можем да направим заключение, че старобългарските гадателни книги се отличават със стройно изградена структура, която представлява верига от въвеждаща формула, условие или постулат и следствие — прогностична картина или предписание. По този признак гадателните книги се разделят на три групи: а) книги, които съдържат въвеждащо условие и същинска прогностична картина като Гръмник, Коледник, Месецослов, Рожденник, Мълнияк, прогноза според образуването на обръч около Луната, Звездочетец, Трепетник, Съновник; б) прогностични съчинения, които съдържат въвеждаща формула и предсказателни предписания — Гадание според тридесетте дни на Луната, според дните на седмицата; в) гадателни книги без въвеждащо условие, в които прогнозата се състои в назоваване на вещателния обект — предсказателните книги за добри или зли часове. Същевременно същинската прогностична или предписателна част на гадателните книги също може да се разглежда като единство от различни формули. Това са

най-малките смислови единици на гадателните книги — микроелементите на тяхното изграждане. Обобщено погледнато, тяхната структура също може да бъде описана като смислово синтагматична връзка между обекта на гаданието (тема) и определяща го част (рема). Единството на микроелементите в гадателната книга определя специфичния образ на света в тях, чиято парциалност, конкретност и мозаичност насочват към пластично-предметното мирозрение на архаичния човек. Обособените ритмически структури в прогностичната проза позволяват изоколониите на гадателните книги да се разглеждат като нулева степен на старобългарската ритмизирана проза, тъй като представляват най-пълното покриване между смислово-ритмическа група и синтактическа обособеност. Преобладаващите акцентно-вербални групи в гадателните книги са изградени от два до пет компонента. Наличието на ритмическа структура в гадателните книги говори не само за търсеното различие между устното предсказание по природен признак, което съществува във фолклорното съзнание жанрово нескрепено и писменото оформяне на прогнозата, чрез разгръщането ѝ според съчетаването на повече от едно условия за извършването на прогнозата. Ритмическата организация на текста подсказва и търсеното противопоставяне между естествената реч на ежедневието и подреденото слово на сакралното и профетическото пространство.

БЕЛЕЖКИ

1. *Liddle and Scott*. Greek-Emglish Lexicon, 1983, Oxf. Univ. press, p. 646: σπονδειος — който се отнася до жертвеного възлияние.
2. *St. Oberhelman*. Prolegomena to the Byzantine Oneirokritika. Byzantion, 1908, 50, 2.
3. Информатор: Стоянка Тодорова Филипова, р. 1933, с. Делчево, образование: 4 отделение, готвачка в хлебозавода, живее в гр. Гоце Делчев, записът е направен през август 1985, записвач А. Ангушева; бабата на информаторката е баячката на с. Делчево.
4. *Петканова, Д.* Гадателните книги и фолклорът. — Старобългарска литература, № 18, С., 1985, с. 52.
5. *Петканова, Д.* Гадателните книги. . . , с. 52.
6. Вж. приложението към гл. III.
7. Зап. *Шишков*. СБНУ, т. 1, с. 76.
8. Зап. от с. Крапчене, обл. Монтана, 1984.
9. *Ioannis Lydi*. De ostentis. . . , p. 320.
10. *Ioannis Lydi*. De ostentis. . . , p. 334–5.
11. *Петканова, Д.* Гадателните книги и фолклорът. . . , с. 50.
12. *Минчева, А.* Дателен падеж. — В: Граматика на старобългарския език, С., 1991, с. 460.
13. *Ogle, M.* Some aspects of Medieval Latin Stile: Speculum, I, 1926; *di Capua, F.* Il ritmo prosaico dal IV al XIV secolo, Roma, 1937–1946, vol. III; *Faral, E.* La litterature latine du Moyen Age, P. q. 1925, *Kustas, G.* Studies in Byzantine Rhetoric, Thes. 1973.
14. *Фрейденберг, О.* Миф и литература древности, М., 1978; *Jung C. G.* Man and His Symbols, L., 1964.
15. *Лосев, А.* Античная мифология в ее историческом развитии, М., 1957.

16. *Пикио, Р.* Върху изоколните структури в средновековната славянска проза. — Литературна мисъл, 1980, № 3, с. 77.

17. *Яцимирский, А.* Мелкие тексты и заметки. . . , — ИОРЯС, 1899, т. IV, 2.

18. *Арранц, М.* Как молились Богу древние византийцы, Л., 1979; *Коцева, Е.* Словото в молитвата, Доклад, четен на младежката научна конференция, Варна, септ./окт. 1990; *Шнитер, М.* Взаимопрониквания между фолклор и литература в евхологичната традиция (XIV–XVIII в.), Автореферат. Пл., 1990.

19. *Taovitsainen, I.* Middle English Lunaries. Memoire de la Societe Neophilologique de Helsinki, XLVII, 1988.

20. *Динев, П.* Книжовният живот в София през XVI в. и Към демократизация на изобразителния стил в старата българска литература. — В: Похвала на старата българска литература, С., 1979, 259–285 и 285–257; *Петканова, Д.* Дамаскините в българската литература, С., 1965, *Калиганов, И.* Особенности на развитието на българската литература през XV — първата половина на XVIII в. — Старобългаристика, IV, 1982, кн. 1, с. 29–45.